

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію О.О. Стасюк *Становлення, формування, діяльність тоталітарної інституції уповноважених в УСРР в роки Голодомору-геноциду. Переяслав, 2021.*

Для того, щоб вірно оцінити значення появи нової книги на тематику Голодомору 1932–1933 рр. варто побачити контекст, у якому вона з'явилася і буде осмислюватися. Українське суспільство є не лише посттоталітарним, а й постгеноцидним. У трагічному ХХ ст. ключовим моментом геноцидного досвіду за масштабами втрат у такий незначний проміжок часу і деструкцією базових основ буття для української нації є Голодомор 1932–1933 рр. Наслідки злочинної політики тоталітарного комуністичного режиму є тяжчими, ніж могли б бути, через тотальну заборону на десятиліття українцям та іншим жителям СРСР публічно проговорювати свої спогади про «сталінський людомор», аналізувати його перебіг і результати.

На Заході перші праці про Голодомор, сперті через брак документів насамперед на усні свідчення і написані українськими емігрантами, а також західними інтелектуалами, почали з'являтися вже у 1930-х рр. і продовжували друкуватися у подальшому, хоч і у відносно незначних кількостях. Додатковий поштовх до осмислення того колосального злочину комуністичного режиму надали заходи, організовані українськими емігрантами і діаспорою, на згадку 20-х роковин української катастрофи. Під час їх проведення, зокрема, автор терміну «геноцид» правник Р. Лемкін кваліфікував політику СРСР щодо української нації наприкінці 1920-х і 1930-х рр., у тому числі й Голодомор 1932–1933 рр., як класичний приклад радянського геноциду. Втім попри «холодну війну» з Кремлем та його сателітами західні політики та суспільства загалом не поспішали з усвідомленням і визнанням самого факту злочинного знищення мільйонів українців комуністичним режимом у мирний час, а тим більше надавати йому чітку правову кваліфікацію. Наступний суттєвий крок у визнанні Голодомору на Заході відбувся вже після 50-х роковин трагедії. Тоді

українська діаспора у США зуміла знайти розуміння та підтримку у частини північноамериканських інтелектуалів і політичного істеблішменту у вирішенні цього завдання. В результаті у 1980-х рр. працювала спеціальна комісія Конгресу США, яка на підставі зібраних свідчень очевидців та інших матеріалів, підтвердила факт масштабного злочину СРСР проти української нації.

СРСР довгими десятиліттями не лише приховував правду про цей злочин, а активно протидіяв розповсюдженню інформації про нього, намагався дискредитувати його дослідників. Сам факт масштабного голоду офіційно був визнаний консервативною комуністичною владою УРСР лише наприкінці 1980-х рр. під час Перебудови, що невдовзі призвело і до відкриття доступу до частини архівних справ про Голодомор, які до того ховалися під грифами «таємно», «цілком таємно» тощо. Частина істориків в УРСР скористалася нагодою, відкинула міфологізовані догми, нав'язані КПРС, і почала науково підходити до цієї проблематики. Здобуття Україною незалежності та її курс на демократію каталізували позитивні зміни – «архівна революція», в ході якої цілі пласти раніше засекречених документів стали доступними науковцям, свобода у виборі тем та здобутий методологічний плюралізм дали потужний поштовх голодоморознавчим дослідженням. В свою чергу «перевідкриття» репресованої пам'яті про Голодомор суспільством та владою України, усвідомлення масштабів рукотворної катастрофи викликало потребу у зміні політики пам'яті та надання правових оцінок діям очільників комуністичного режиму СРСР та його спільників. В результаті офіційний Київ перейшов від відзначення роковин трагедії до запровадження дня пам'яті жертв Голодомору, створення спільно із суспільством місць пам'яті, включно з Національним музеєм Голодомору-геноциду. У 2006 р. парламент України на законодавчому рівні визнав Голодомор геноцидом. А у 2010 р. Апеляційний суд Києва назвав головних організаторів геноциду із числа керівників СРСР на чолі із Й. Сталіним та УСРР.

Ще кілька років тому було констатовано, що бібліографія праць про Голодомор перевищує 20 тис. позицій. Зовнішньому спостерігачу може здатися, що всебічна інформація про цей злочин вже наявна, що вже достатньо відомо не лише про організаторів, а й, наприклад, про механізми та інституції, які уможливили його вчинення. Втім нова книжка директорки Національного музею Голодомору-геноциду, кандидатки історичних наук О.О. Стасюк **«Становлення, формування, діяльність тоталітарної інституції уповноважених в УСРР в роки Голодомору-геноциду»** доводить, що лишилися аспекти проблеми, які досі не отримали комплексного наукового висвітлення.

Серед науковців існує уявлення, що уповноважені партійних та владних структур є однією з головних інституцій, що уможливила скоєння настільки масштабного злочину, який у міжнародному праві кваліфікується як найтяжчий. Втім досі не було спеціальної монографії, яка б розглянула її всебічно або, принаймні, глибоко і з багатьох ракурсів. Дослідження київської дослідниці О.О. Стасюк таким чином є першим і значною мірою «закриває» цю лакуну в історіографії.

Монографія складається зі вступу, п'ятих розділів і висновків. Традиційно у першому розділі історикиня розкриває історіографію проблеми, описує джерельну базу дослідження та теоретико-методологічні засади дослідження. Важливим для характеристики його предмету – ролі інституції уповноважених у соціокультурній деформації українського соціуму 1920-х – 1930-х рр. – є широке залучення документів як із столичних архівів: ЦДАГО України, ЦДАВО України, ГДА СБУ, так і цілої низки регіональних архівосховищ, преси та усних свідчень.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період утвердження комуністичного тоталітарного режиму в Україні 1920–1933 рр., що також пов'язано із запровадженням інституції уповноважених. Під час російсько-українських воєн у 1919–1920 рр., як вказує О.О. Стасюк, почала створюватися з метою тотального контролю політико-економічної ситуації більшовицька система уповноважених, одним з перших був уповноважений РСФРР при

маріонетковому уряді України Д. Гопнер. Тому у 2 розділі розглядаються трансформації та деформації соціальної структури України у 1920-х рр. та політико-інституційні засади появи в УСРР інституції уповноважених.

У 3 і 4 розділі монографії дослідниця у проблемно-хронологічному та історико-генетичному розрізі розкриває роль тоталітарної інституції уповноважених у системі геноцидних заходів 1932–1933 рр. О.О. Стасюк вперше дослідила специфіку мобілізації «на село» уповноважених усіх рівнів, зокрема в рахунок «80»; «106»; «400»; «800»; «2340» і встановила зв'язки з геноцидними діями комуністичного режиму, а також структурувала форми і методи діяльності уповноважених в хлібозаготівельних кампаніях 1932 і 1933 рр.

У 5 розділі О.О. Стасюк вперше і історіографії розкрила і узагальнила соціально-психологічні характеристики «уповноважених» Голодомору. Причому для максимального осягнення цього феномену тоталітарної доби, з одного боку, надала йому характеристику через призму документів і матеріалів, а з іншого, створила портрет уповноважених за усноісторичними джерелами.

У монографії О.О. Стасюк формування окремого класу уповноважених, який втілював у життя злочинні задуми ЦК ВКП(б) з винищення українців, репрезентовано як результат руйнації звичаєвих соціальних практик під час ідеологічного «штурму» комуністичного тоталітарного режиму. Внаслідок таких дій, вважає історикиня, відбулася не лише мімікрія деяких «неблагонадійних» соціальних елементів до новоствореної політичної та економічної ситуації, але й насадження зовнішніх, культурно й ментально чужих ідеологічних агентів. Ці фактори й зумовили появу інституту уповноважених як продукту специфічної інтеріоризації структурних детермінант тоталітарного режиму, активу, який «у певній точці реального життя» втілював стратегіями, розроблені московською партійною номенклатурою та спрямовані на геноцид української нації.

Дослідниця на низці прикладів продемонструвала, що комуністичний тоталітарний режим ставився до уповноважених, зокрема, членів «буксирних

бригад», як до «витратного матеріалу». Фактично, значна їх частина загинула або була знищена цим режимом ще під час геноциду української нації або у невдовзі після нього.

Авторка розглядає практично всі категорії уповноважених, задіяних в організації та скоєнні злочину геноциду в Україні у 1932–1933 рр. Їх можна поділити за «сферою діяльності» – по хлібозаготівлях, по масляних культурах тощо, і за рівнем делегування – представники ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, обкомів, райкомів тощо. На нашу думку, для характеристики ролі уповноважених ЦК ВКП(б) варто було б залучити документи з архівів РФ, хоча в умовах агресії Росії проти України це для українських науковців проблематично або в більшості випадків неможливо. О.О. Стасюк вказує, що під час Голодомору більшість уповноважених в Україні були чоловіками, але згадує і кілька прізвищ жінок. Вивчення гендерного співвідношення серед цієї категорії дієвців Голодомору також дозволило б зробити наші уявлення про тоталітарну інституцію уповноважених більш повними.

Втім ці зауваження загалом не впливають на загальну позитивну оцінку праці. У монографії О.О. Стасюк «Становлення, формування, діяльність тоталітарної інституції уповноважених в УСРР у роки Голодомору-геноциду» вперше в історичній науці комплексно висвітлено та проаналізовано процес становлення тоталітарної інституції уповноважених в УСРР, розкрито її деструктивну роль у деформації соціальної структури українського соціуму. Отримані результати, на нашу думку, є не лише внеском у науку, а й мають слугувати засторогою для тих, хто під час поточної війни Росії проти України намагається колаборувати з кремлівським режимом.

Рецензент:

Доктор історичних наук, професор

Завідувач кафедри історії і культури України

та спеціальних історичних дисциплін

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

В. К. Молоткіна